

The Project Gutenberg eBook of Isa Pang Bayani, by Juan Lauro Arsciwals

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Isa Pang Bayani

Author: Juan Lauro Arsciwals

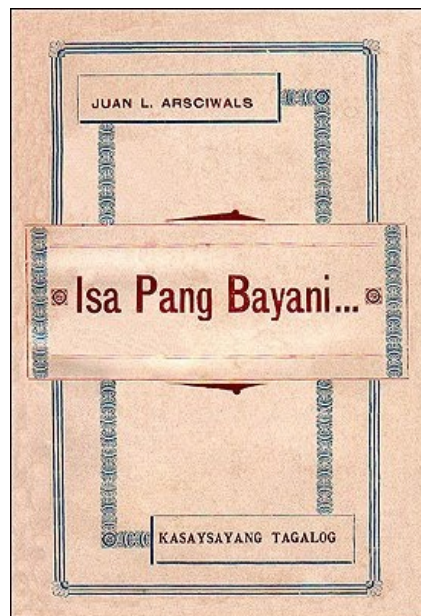
Release date: December 8, 2005 [EBook #17257]

Most recently updated: December 13, 2020

Language: Tagalog

Credits: Produced by Tamiko I. Camacho, Pilar Somoza and the Online Distributed Proofreading Team at <https://www.pgdp.net> Special thanks to Thomas Buchanan for providing the means to save this book.

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ISA PANG BAYANI ***

TALAN NG NILALAMAN

[Parang mga Pangunahing Talata ni Carlos Ronquillo](#)

[Mga Manggagawa ni Juan L. Arsciwals](#)

[I](#)

[II](#)

[III](#)

[IV](#)

[V](#)

[VI](#)

[VII](#)

[IIX](#)

[IX](#)

[Mga Mali sa Pagkalimbag](#)

MAIKLING KASAYSAYAN
ISA PANG BAYANI ...

SINULAT NI

JUAN L. ARSCIWALS

(Kasapi sa "Ilaw at Panitik")

KASAYSAYANG MANGGAGAWA

*na nagkagantimpala sa Timpalak-Panitik ng Kapisanang
"Balintawak" ng 1915, sa ilalim ng
sagisag na: "Maktan"*

AT

MGA PANGUNANG SALITA NI

G. Carlos Ronquillo
(Tagapamahala ng TALIBA)

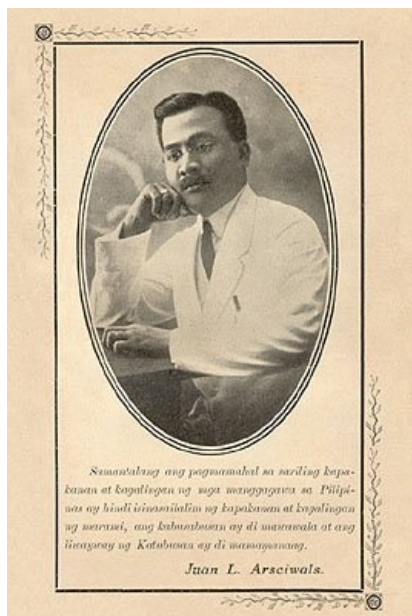
UNANG PAGKAPALIMBAG

Maynila, S.P. 1915

IMPRENTA Y LIBRERIA
DE

P. Sayo Vda. de Soriano

Rosario 225 Plaza del Conde 1008, Binondo y Azcarraga 552, Tondo.

Samantalang ang pagmamahal sa sariling kapakanan at kagalingan ng mga manggagawa sa Pilipinas ay hindi isinasailalim ng kapakanan at kagalingan ng marami, ang kabusabusan ay di mawawala at ang liwayway ng Kalubusan ay ni mamamanaag.

Juan L. Arsciwals.

Puhunang walang puso at mapanginis; manggagawang napaghaharian ng biglaang simbuyo ng loob at napasusuko ng munting siphayo; aklasang sa tabi-tabi lamang pinagkakaisahan at hindi bunga ng isang pagliliming mahinahon; isang Pablong napakakasangkapan sa Puhunan, sa bisa ng masasarap na pangako at isang Gervasiong puno ng aklasan nguni't alagad ng kahinaang loob at ng kawalang-pagasa; isang Maurong masugid na alagad ng Bagong Panahon nguni't mahinahong gayon na lamang, at kahinahunang hindi nagtapos sa mabuti kundi sa loob ng bilangguan; saka aklasang sa gulo natapos at namatay sa kusang pagpatay ng manggagawa rin ... iyan ang sa aklat na ito ng kaibigang Arsciwals ay boong liwanag na naglalarawan.

Páhiná IV

May palagay akong, maliban sa ilang pangyayaring katha, ang lahatlahat na ay ulat lamang ng isang pangyayaring tunay na nasaksihan ng may akda. Kung kaya, maliban na lamang sa ilang kulay na naiiba, ang lahatlahat na ay siyang tunay na kulay ng mga pangyayaring malimit masaksihan natin sa pagaaklasan dito. Walang pinagibhan ni munti. Kilusan at mga tao ay iyan na walang inibhan. Kung kaya, maaaring sabihing sa maikling kasaysayan ay nakuhang ilarawang ganap ng kaibigang Arsciwals ang samang magpahangga ngayo'y siyang tunay na sanhi ng pagkaunsiyaming kalungkotlungkot ng halamang tanim ng mga de los Reyes, Lope K. Santos at H. Cruz at inalagaa't inaalagaan ng mga J. Kalimbas, D. Ponce, F. Mendoza, mga Soriano, A. de Jesus, C. Evangelista, P.H. Santos, G. Masangkay, A.P. Gonzales. V. Basilio atbp.

Páhiná V

Nariyan nga ang sama at maliwanag na nalalarawan sa harap ng lahat. ¿Kailangan kayang lunasan? Hindi kailangang itanong. Nguni't ¿sa paanong paraan? Iyan ang tanong, na kung nang mga nagdaang sampung taon ginawa ay marahil noo'y pagaalinlanganan pang sagutin. Upang sabihin ang totoo, sa loob ng mga araw na ito ay hindi na kaila kanino man kung ano ang lunas na nararapat ikapit diyen. Ang suliranin at kilusang manggagawa sa Pilipinas ay na sa gitna na ng landasin at ang araw ng sosyalismo'y malaon nang namanaag at ibig nang magtanghaling tapat. Kung kaya, bihirangbihira na ang di nakatatalos. At iyang kapuripuring kilusan ngayon na patungo sa pagbubuo ng mga Trade Unions, kilusang pinagpasimunuan ng matatalinong manggagawa, sa limbagan at boong siglang pinagsusumundan ngayon ng mga kapatid ni Mauro, ay siyang nagpapatotoo sa sabi.

Páhiná VI

Sa bisa nga ng ganyang kilusan ay maaaring asahang sa araw ng bukas ay magiging parang pangarap na lamang ang larawang guhit ng makisig na pinsel ni Arsciwals: ang sama ay lubusang mawawala. At ni isang Pablo, ni isang Gervasio at isa mang manggagawang balisawsawin, ay wala nang makikita. Magiging Mauro ang lahat, sapagka't ang lahat ay makaliligtas na sa bulag na isipan at sa duwag na guniguni, at pag nagkaganyan na'y mawawala na naman at di masasaksihan ang mga welgang lansangan at aklasang sa pabiglabigla. At ang isip ay lulusog, at ang puso ay titibay.

Páhiná VII

Ganito ang aking pag-asa at paniwala. At sa bisa ng paniwalang ito ay kung kaya nasukat ko at napagabot ang kahalagahan ng akdang ito ni Arsciwals. Nakikinikinita kong sa likod lamang ng maikling panaho'y lubos nang mawawala ang dito'y inilarawan ng may akda, at dahilán dito'y ¿ano at bakit nga di magkakahalaga ito sa ang akdang ito'y magiging pangpagunita sa kalunoslunos na kahapon ng suliraning manggagawa rito? Dahil na dahil man lamang dito, at huwag na sa iba pa, ay labis nang ikagalak at purihin ang pagkakapaglathala dito.

Kaya, tanggapin ng kaibigang Arsciwals ang aking papuri.

Carlos Ronquillo.

25 Sept. 1915.

Ilang salita muna...

Páhiná IX

MGA MANGGAGAWA:

Sa paglalathala ko n̄g aklat na itó ay wala akong nasang iba, liban na sa mailantad sa harap n̄g madla ang isang karaniwang sakit na siyang pumapatay na madalas sa masisiglang kilusan n̄g mga anak-pawis sa Pilipinas; sakit na hangga't nagtatagal at lumalaon ay lumilikha n̄g libolibong kasawian sa buhay at sa kapalaran n̄g mga manggawang pilipino; at sakit na kung di aagapan n̄g lunas n̄g mga may tungkulin ay siyang pagbubuhatan n̄g lubos at ganap na pagkapariwara n̄g lalong magaganda at dakilang kilusan n̄g mga kawal n̄g bisig.

Hindi ko nasa ang maglahad n̄g anomang tuntunin ukol sa bagay na ito sapagka't hindi pa ako karapatdapat sa gayon; subali't, nais kong kahi't bahagya ay makatulong sa paghanap n̄g SAKIT na pinagbubuhatan n̄g untiunting pagkamatáy n̄g masisigla at mahahalagang kilusan n̄g ating mga manggagawa, upang pagkatapos ay mailantad sa harap ng madla, na walang anomang takip at hubad na hubad.

Páhiná X

¡Nariyan nga ang sakit! At ang mga nagtataguyod sa buhay at kapalaran n̄g mga anak-pawis sa Pilipinas ay siyang unaunang nararapat na humanap n̄g lunas upang sa lalong madaling panahon ay magamot ang sakit na nasabi.

Ipinagtatapat ko rin naman, na, sa pagsulat ko n̄g kasaysayang ito ay hindi ko nasang sugatan ang damdamin n̄g sino at alin mang tao ó Kapisanang Manggagawa; at ang nagudyók sa akin sa ganitó ay ang sa mula't mula pa'y magandang nais na makita sa lalong madali ang pagliwayway n̄g ganap na KATUBUSAN n̄g mga mangagawang pilipino, maging anoman ang

kahalaga n̄ KATUBUSANG ito.

Sa wakás ay malugod at buong puso kong inihahandog ang MUNTING KASAYSAYANG ito, sa lahat at bawa't isa n̄ m̄a manggagawang pilipino at gayon din sa m̄a matatalinong makamanggagawa na nagtataguyod sa buhay at kapalaran n̄ m̄a anák-pawis dito sa atin.

Kun sa palagay ninyo, m̄a manggagawang pilipino na makababasa sa KASAYSAYANG kalakip nito, ang kanyang m̄a nilalama'y walang kahaláhalagá sa harap n̄ m̄a suliraning manggagawa sa Pilipinas ay IPALALAGAY KO RIN, na ako'y walang sinulat na anoman, at ang KASAYSAYANG ito ay ituring ninyo na isang panaginip n̄ sumulat ó isang pan̄jarap lamang n̄ DIWA kong umaasa sa TAGUMPAY n̄ PAGGAWA sa ibabaw n̄ PUHUNAN....

Páhiná XI

Juan L. Arsciwals.

Tundo, Maynila, S. P.

Sept. 8, 1915.

I

Páhiná 13

UMAGA n̄ ika 29 n̄ Hunio n̄ 1914. Ang maluwan na daang Azcarraga, sa dakong Tundo sa panulukan n̄ daang Ilaya, na kinatatayuan n̄ isang malaking pagawaan n̄ tabako, ay marami ang nagtayong m̄a manggagawa; m̄a babai't lalaki, matatanda't bata.

Pulúpulutóng ang pagkakaáyos. May kanikaniyang usapan at may kanikaniyang pinagtatalunan.

Sa anyo't pagmumukha n̄ lahat at bawa't isá sa kanila ay nalalarawan ang isang malaking pagkainip, pagkainip na kinababadhaan n̄ pananabik n̄ kanilang m̄a puso sa isang mahalagang bagay mandin na ibig malaman.

Doon, sa dako n̄ dulaang Rizal, ay isang pulutong ang makikita; nan̄gaguusap at nagtatatalong mainitan. Sa dako pa rito, sa tapat n̄ Botika Morelos ay isá pang pulutóng; pulutóng na kinabibilan̄gan n̄ maraming kabai.

Páhiná 14

Saa't saan man, at ang lahat halos n̄ dako n̄ panulakán n̄ m̄a daang Azcarraga at Ilaya, ay kakikitaan n̄ maraming m̄a manggagawa na ang m̄a mata ay pawang napapako sa iisang pook; sa maluwan na pinto n̄ isang malaking bahay, n̄ bahay pagawaan n̄ tabako na kanilang pinapasukan.

—¡Kay tagal nila...!—ang pabulalas na wika n̄ isa sa nagkakalipon.

—¿Anó kaya ang kasasapitan?—ang wari'y tanong na isinagot n̄ isá pa.

At ang tanong na itó'y hindi napan̄gahasang sagutin n̄ sino man sa m̄a kaharáp, at sa m̄a labi n̄ bawa't nakarinig ay waring napabitin ang kasagutan.

Walang ginawa ang marami kundi sa pintuang pinagmamalas na lagi ay ipako ang m̄a mata, at nang wala ring makitang anoman ay agad na binawi ang m̄a panin̄gin upang sa m̄a kalipon ay ibaling.

¿Anó ang hinihintay n̄ m̄a manggagawang ito?

Páhiná 15

¿Anóng bagay ang kanilang kinasasabikang malaman?

¿Ano't sa mukha n̄ lahat ay nababadha ang malaking pagkainip?

Alamin muna natin ang lahat nang ito, samantalang naghihintay sila upang mabatid natin.

Nang araw na sinundan, ang m̄a manggagawang nasabi ay tumanggap n̄ isang babalang buhat sa m̄a may-ari n̄ pagawaan, at doo'y ipinababatid sa kanila na sa kinabukasan ay ibababa ang upa sa lahat n̄ m̄a "vitola" na kanilang ginagawa.

Pagkatanggap nila n̄ gayon babala, at sa pan̄gan̄gasiwa n̄ pangulo n̄ Kapisanan nilang natatayo sa loob n̄ pagawaan ay nagsipagpulong ang lahat, at doon ay pinagusapan ang nararapat nilang gawin.

Pagkatapos n̄ isang mahaba at mainitáng pagtatalo ay pinagkaisahan n̄ lahat, na magsugo n̄ isang Lupon sa m̄a mamumuhunan, upang maipabatid na sa dating mababang upa na kanilang itinatanggap sa bawa't "vitola" ay hindi na nila matatanggap pa ang pagbababang gagawin; at tuloy na ipinamanhik sa nahalal na Lupon na mangyaring gawin nila ang lahat nang magagawa, upang sa mapayapang pagmamamatwid, ang m̄a mamumuhunan ay magbagong pasyá.

Páhiná 16

Ang nan̄gahalal na Lupon ay ang pangulo na rin n̄ kanilang Kapisanan na nagn̄gan̄galang Gervasio Sarili at si Mauro Alvarez. Sa dalawang ito ay tatlo pa ang isinama na pawa namang m̄a kasama nila sa pagawaan at sa Kapisanan.

Ang m̄a ito ay siya nilang pinagkayarian sa pulong na idinaos sa kinahapunan n̄ pagkatanggap nila n̄ babala; kaya't nang umagang yaon n̄ ika 29 n̄ Hunio, at sa pook na naiulat na sa dakong una, ang m̄a dukhang anák-pawis, ang m̄a manggagawang tabakero na

nagkakatiyon sa iba't ibang súlok at hayág na pook n̄ m̄ga daang Ilaya at Azcarraga, ay sabik na sabik at iníp na iníp na halos sa paghihintay sa kahahangganan n̄ paguusap, na nang m̄ga sandaling yaon ay idinadaos n̄ nahalal na Lupon n̄ m̄ga manggagawa at n̄ m̄ga mamumuhunan.

Páhiná 17

Ikasiyam na n̄ umaga; subali't ang m̄ga hinihintay nila ay di pa dumarating.

Sa malaking pintuan n̄ pagawaan, ang bawa't tao ó m̄ga taong makita nilang lumabás at lumalabas, akala nila'y siya nang hinihintay nila, siyang Lupong sinugo nila ... N̄guni't parating nabibigo, parating nawawalan n̄ saysay ang kanilang m̄ga hinuha.

—¡Pagkatagaltagal...!—ang ulit-ulit na nawiwika n̄ marami.

—Magsisilabás na sila ...—ang wika naman n̄ ilan, na parang itinutugón at inilulunas sa pagkainíp n̄ madla.

At parang itinaón sa huling tugon n̄ ilán, sa pinto n̄ pagawaan ay nagsilabas ang limá katao.

—¡Narito na! ¡Narito na!—ang sunodsunod at nagkapanapanabay na naibigkás n̄ marami, nang makita ang m̄ga nagsilabás.

Ang bawa't pulutong n̄ m̄ga manggagawang yaón, ang bawa't pangkat na nag-uúsap, ang lahatlahat na, ay nagsikilos, nagsilakad, at ang dumarating na Lupon ay sinalubong.

Páhiná 18

—M̄ga kapatid:—ang wikang malakas n̄ pan̄gulong Gervasio nang mapalapit sila sa m̄ga kasama—Mahaharap marahil tayo sa isang malaking paglalaban.

—¿Anó po ang nangyari?—¿Anó po ang kinasapitan?—ang sabáy-sabáy na tanun̄gan n̄ marami.

—Wala; ang m̄ga mamumuhunan ay ayaw na duminig sa daing nating lahat; sila ay nagpapakatigás ...—ang tugón din n̄ pan̄gulo.

—Kung gayon, tayo'y magsiaklás.—ang sigaw n̄ isang manggagawa.

—¡¡Magsiaklás...!! ¡¡Magsiaklás ...!!—ang ulit-ulit na sigawan n̄ marami.

—M̄ga kasama:—ang malakas na wika ni Mauro,—¡Tayo'y huminusay! Pumayapa tayo, at ang lahat ay pagusapan natin n̄ boong kalamigang loob.

—¡¡Welga!! ¡¡Welga!!—ang ipinaghuhumiyaw din n̄ marami.

Páhiná 19

—¡¡Tayo'y magsiaklás...!!—ang ulit n̄ ilan.

—¡¡Magsiaklás!!—ang tugón n̄ lahat.

—Ang lahat ay magagawa—ang tugóng malakas din ni Mauro—subali't, kailan̄gan nating pagusapan muna ang m̄ga paraang gagawin. Tayo'y magpulong n̄gayon din, at doon nating pagkaisahan ang lahat.

—¡Magpulong! ¡Magpulong!—ang sigawan n̄ lahat.

—Tayo nang lahat sa dulaang Rizal—ang wika n̄ pan̄gulo.

—¡Sa dulaang Rizal!—ani Mauro naman.

—¡Tayo na m̄ga kasama...!—ang ulit n̄ madla.

At ang lahat ay nagsilakad; parang iisang katawan nang kumilos, at ang dulaang Rizal na di naman nalalayo ay siyang tinun̄go.

Sa mukha n̄ bawa't isá, ang kagitingan ay nababakas; at nababadha sa pawisan nilang noo ang búhay, ang sigla at ang lakás.

Ang masiglang kilusang yaon n̄ m̄ga manggawang tabakero, ay labis na mahihinuhang kung magpapatuloy ay siya nang babala n̄ pagsikat n̄ mabiyayang araw n̄ Katúbusan.

Páhiná 20

II

Páhiná 21

At, ang malaki at maaliwalas na dulaang Rizal, sa kapahintulutan n̄ m̄ga may-ari, ay kaunti nang mapuno sa dami n̄ tao.

Halos dalawa sa ikatlong bahagi n̄ m̄ga butaka ay may m̄ga tao; bukod pa ang m̄ga nagtayo sa paligidligid n̄ palko at "entrada general."

Sa harap n̄ lahat, at sa ibabaw n̄ "escenario," ay nan̄gakaupo sa palibid n̄ isang lamesa ang Lupong sinugo, at ang ilán pa rin sa m̄ga bumubuo n̄ lupong pamunuan n̄ Kapisanang Manggagawa sa loob n̄ pagawaan.

Samantalang ang m̄ga na sa itaas n̄ "escenario," ay nan̄gaguúsap pa muna bago pasimulan

ang pulong, ang m̃ga nañgasasaibaba nama'y walang tigil sa m̃ga pagsasalitaan, pagsasalitaang nauukol na lahat sa mangyayaring labanan ñg m̃ga manggagawa at mamumuhunan.

Páhiná 22

Ang aling̃awñgaw ñg salitaan ay gayon na lamang, at halos ang iba'y hindi na magkarinigan.

—¡Ituloy ang aklasan!—ang walang ano-ano ay narinig na isinigaw ñg isá.

—¡¡Ituloy!!...—ang tugóng pasigaw din ñg karamihan.

—At lalo nang hindi magkamayaw sa iñgay ang lahat.

Isang tinig, ang mula sa ibabaw ñg "escenario," ay narinig.

At ang tinig na ito'y siyang pumutol sa masiglang paguúsap ñg lahat.

At ang lahat ay napatahimik, at ang m̃ga paniñgin ay tuñgong lahat sa magsasalita.

Si Gervasio ay siyang nakatayo sa harap ñg madla. Sa lahat ay ipinabatid, na ang pulong ay bukás na.

At pagkuwan ay sunod na isinalaysay ang m̃ga pinangyarihan at kinahangganan ñg paguúsap ñg Lupon at ñg m̃ga mamumuhunan.

Ipinakilala at isinakabatiran ñg lahat, na ang pagbababa ñg úpa ay ipagpapatuloy din, at ang anomang matwid na iniúlát ñg Lupon ay ayaw dinggin ñg m̃ga namamahala sa pagawaan at bagkus na nagpakatigástigás sa kanilang nasa.

Páhiná 23

—Ang m̃ga mamumuhunan—ang patuloy pa ñg nagsasalita—ay nagsabi pa, na kung sino raw ang ayaw tumanggap ñg mababang úpa ay maaaring huwag pumasok. Kayó—anyá—ang masusunod ñgayon: ang ibig tumanggap ay makapapasok at ang ayaw nama'y huwag. Sa harap ñg ganitong pagmamamatwid, kayo, m̃ga kasamang anák-pawis, ang siyang magpasya; sabihin ninyo ñgayon dito kung ano ang minamarapat ninyong gawin.

At pagkatapos na mapahiran ang mukhang pawisán ñg nagsasalita ay ipinatuloy:

—M̃ga kapatid: ¿ibig bagá ninyong tanggapin ang pagbababa ñg úpa?

—¡¡Ayaw kami!!—ang sigawang napakalakás ñg lahat.

—Kung gayon—anang pañgulo pa rin—¿ano ang ibig ninyong gawin?

—¡Magsiaklás!...

Páhiná 24

Itó ang sagutan ñg lahat.

At ang aling̃awñgaw ay lumaganap na naman.

Untiunting nagkakaiñgay; at hanggang sa pagkailang sandali ay hindi na halos magkamayaw.

Sa haráp ñg gayong mainit na kilusán, si Mauro, ang bagama't bata sa tanang m̃ga kasama sa paggawa ay kina-aalang-alañganan ñg marami sanhi sa taglay na marañgal na ugali at iniwing kaunting talino, sa harap ñga ñg gayong pagkakagulo, ay boong siglang tumayo at sa madla'y sinabi:

—Mga kapatid; kayo'y pumayapa.

At ang lahat ay natahimik. Narinig nila, na ang nagsasalita ay si Mauro; si Maurong tuwituwina'y kanilang iginagalang.

Ang pagkakagulo ay nahusay at ang lahat ay humandang makinig.

At si Mauro, sa harap ñg gayong katahimikan ay nagsalita:

—M̃ga kamanggagawa:—anya sa buháy na tinig.—Sa haráp ñg napakalaking suliranin na sa ñgayon ay ating kinasusuuñgan ay kinakailañgan natin ang isang lalong malinaw na pagiisip upang ang bigát ñg suliraning ito ay mapagpasyahan natin ñg boong liwanag at huwag tayong malihis sa landas ñg matwid. Kinakailañgan natin ñgayon, at higit kailan man, ang isang malamig na kalooban, upang ang kalamigang ito ay siyang maghatid sa atin sa wasto at makatwirang pagkilos at pagpapasyá. Kailan man, ang kapusukan at init ñg loob, sa anomang bagay na gagawin, ay malimit humantong sa pagsisisi; pagsisising sa lahat nang sandali ay dapat nating ilagang sumapit, lubha na sa m̃ga bagay na dakila't mahalaga, na gaya na ñga ñg hinaharap natin ñgayon, na pagtatanggol sa matwid at karapatan nating m̃ga manggagawa. Matwid at karapatan nating m̃ga manggagawa, ang wika ko, sapagka't ang matwid at karapatang ito, ang sa pagbababang iyan ñg úpa sa paggawa ay siyang niwawalang kabuluhan at ibig yurakan. Karapatan natin sa haráp ñg sino man, na ang pagpapagod at pawis na pinupuhunan natin ay tumbasán ñg sapát na kaupahán; at ang karapatang itó, kailan ma't ibig na bawasan, ay matwid naman natin ang tumutol hanggang maaari at ipagtanggol hangga't maaabót ñg kaya ... suk dang ikamatay.

Páhiná 25

Naputol sumandali ang pagsasalita ni Mauro, sanhi sa maugong na palakpakang isinunód ñg madlang nakikinig sa huli niyang m̃ga pañguñgusap.

Pagkatapos ñg palakpakan, si Mauro ay nagpatuloy:

—Sa m̃ga nangyayari sa atin ñgayon ay maliwanag na nakikita natin, na ang karapatan at

Páhiná 26

matwid nating ito ay ayaw kilalanin. Sa pamamagitan n̄ ipinanġanġahás nilang lakás, ang alin mang daing natin ay ayaw na dinggin. Nagbibinġibinġihan sila at sa kahinaan natin ay malalakas at maugong na halakhakan ang itinutumbas. Sa haráp n̄a n̄ ganitong m̄ġa pangyayari ĳay ano ang kailanġan nating gawin? ĳAh, m̄ġa kapatid! Kinakailanġan natin ang lakas ... at upang ang lakas na ito'y tamuhin natin ay kailanġang lubha ang pagiisá, pagka't tanġing naririto ang ganáp na tagumpay. Sa ganito n̄a ĳay ano ang ibig ninyong gawin?

Páhiná 27

—ĳĳMasiaklás...!! ĳĳMagsiaklas!!—ang sigawan n̄ lahat.

—Kayó ang masusunod—ang patuloy pa ni Mauro—Ibig ninyong sa pagpapakilala n̄ ating matwid ay gamitin ang aklasán, ĳgamitin n̄a natin! datapwa't ipahintulot muna ninyong, ako, na kapatid ninyo at kaisang-palad ay magpaalaala n̄ isang bagay. Ang aklasan, para sa m̄ġa anák-pawis na gaya natin, para sa m̄ġa nabubuhay sa lanranġan n̄ paggawa sa Pilipinas, ay gaya rin naman n̄ sa m̄ġa manggagawa sa Pransia, sa Amérika sa Espanya at sa iba pa mang lupain, na ginagamit na sandata laban sa paghahari n̄ lupit n̄ Puhunan sa ibabaw n̄ matwid at karapatan n̄ m̄ġa manggagawa. Ang aklasan, ay ginagamit kung ang makatwirang daing at kahilinġan n̄ m̄ġa anák-pawis ay ayaw na dinggin n̄ Puhunan; at sa m̄ġa nangyayaring ito sa atin ay maliwanag na namamalas na tayo'y ayaw pakinggan sa makatwirang pagtutol. Upang kilalanin n̄ Puhunan ang ating matwid, kayo rin ang nagsusumigaw n̄gayon, na gamitin natin ang aklasan; kung gayon, ĳtayo'y magsiaklás...! Subali't sa paglalabanang kasusuunġan natin ay kinakailanġan, na n̄gayon pa man ay humanda na tayo sa pagtitiis n̄ hirap. Ilaan natin ang katawan sa m̄ġa sakit na karaniwang dinaranas sa alin mang pagbabaka bago sumapit ang tagumpay, at hindi lamang ang m̄ġa sarili natin ang ilaan sa pagbabaka at pagtitiis, kundi pati rin naman n̄ sa ating m̄ġa asawa't anák, magulang at kapatid, na pawang magsisipagtiis n̄ gutom, kung sakali't kakailanġanin ang mahahabang araw sa pagbubunguan n̄ dalawang lakás. ĳPagtitiis at pagtitiis...! Ito ang kailanġan natin upang maitaguyod n̄ boong danġal ang aklasang gagawin ... At, kung kayo, m̄ġa magigiting na anák-pawis ay hindi nahahanda sa gayon, makalilibo pang mabuti na tayong lahat n̄gayon ay mamayapa na at sumailalim n̄ bawa't maibigan n̄ m̄ġa mamumuhunan.

Páhiná 28

—ĳĳMagtiis tayong lahat!!—ang sigaw n̄ lalong marami.

—Salamat, m̄ġa kapatid:—ang patuloy pa ni Mauro—Kung gayon mula sa araw na ito, buhat sa m̄ġa sandaling ito, ang sandata nating m̄ġa manggagawa na dili iba't ang aklasan, ay gagamitin, upang huwag na muling isalong kundi kung tamuhin na ang ganap na tagumpay. ĳMagpakatatag tayong lahat! At huwag nawang samakanino man sa atin ang pagtataksil. Ang sariling kapakanan at kagalinġan n̄ bawa't isa sa atin ay kailanġang isailalim sa kapakanan at kagalinġan n̄ marami upang ang kabusabusan ay mawala at lumiwayway sa Silanġanan n̄ bayang manggagawa ang mabiyayang araw n̄ Katubusan. M̄ġa kamanggagawa: Isigaw nating: ĳMabuhay ang aklasan!

Páhiná 29

—ĳĳMabuhay!! ĳĳMabuhay!!!—ang sigawan n̄ lahat.

—Sino man ay walang magtataksil.

—ĳWala ni sino man!

At ang aklasan mula noon ay napagtibay.

Páhiná 30

Ang Lupong sinugo sa pakikipagusap sa m̄ġa mamumuhunan ay siya na ring pinagkaisahang maging palaging Lupon sa aklasan.

Masisiglang gayon na lamang ang lahat na noon ay naghiwahiwalay, na taglay sa puso n̄ bawa't isá, ang malaking pananalig sa kadakilaan n̄ kanilang ipakikipaglaban.

Sa kapahintulutan n̄ may-ari n̄ dulaang Rizal, ito ay siyang pinagkayarian ding maging "Cuartel General" n̄ m̄ġa nagsiaklas.

Ang Lupon sa aklasan, noon din ay napatunġo sa Kawanihan n̄ Paggawa, upang ipagbigay alam ang m̄ġa nangyari.

Pagkatapos n̄ ilang pagtatanóġ na ginawa n̄ matalinong Tagapamahala, ukol sa pinagbuhatan n̄ aklasang ipinasya n̄ lahat, ang Kawanihan ay nanġakong gagawin niya ang lahat nang magagawa upang sa lalong madali ay malutas ang salitaan sa ikasisiyang loob n̄ bawa't panig.

III

Páhiná 31

UMAGA n̄ kinabukasan.

Sa malaking pagawaan n̄ tabako sa daang Ilaya, bagama't nakabukas maluwang niyang pinto, ay wala namang makikitang isa mang manggagawa.

Tahimik, at ang datidating yabag n̄ m̄ġa paang lumalakad sa pagyayao't dito n̄ m̄ġa tabakero, sa pagkuha n̄ m̄ġa "material" na gagamitin, at ang pagpupukpukan sa m̄ġa "tapadera" nila n̄ m̄ġa pangbuling gamit, saka ang mataginting na tunóġ n̄ m̄ġa "chaveta" na ipinangdadapa n̄ m̄ġa nag-alimbutod na "butó" n̄ dahon n̄ tabako, at sampu na n̄ malalakas

na awitan n̄ m̄a tabakera, noon ay pawang di na naririnig.

Sa loob ng pagawaan, (at sapagka't sa Pilipinas ay di pa naghahari ang ganap na pagdadamayan n̄ m̄a manggagawa) ay tanġing makikita ang ilang manggagawa n̄ kahong maliliit n̄ tabako at saka ilang "embasador."

Páhiná 32

Ang m̄a ito n̄a ay siya lamang makikita, sapagka't sa ganang kanila, ang kilusan n̄ m̄a kapatid nilang tabakero ay di nila nararapat sundan at katigan, sanhi sa pangyayaring ang gawin nila ay naiibá sa gawain n̄ m̄a yuon.

Ang kawikaang: *Ang sakit ng kalingkingan ay damdamin ng boong katawan* sa kanila ay walang kakabukabuluhan, alangalang na n̄a sa paniniwala nilang iba sila.

¡Anong laking pagkakaiba n̄ ugali at kilos n̄ m̄a manggagawa sa ibang lupain, sa ating m̄a manggagawa...!

Sapagka't, samantalang doón, sa boong *kaeorupahan* at sa iba pang dako n̄ Sangdaigdig, ang kilusan at pagdadamayan n̄ m̄a anak-pawis ay hindi kumikilala ni pumipili n̄ uri n̄ m̄a manggagawang dadamayan, kundi sukat na ang pangyayaring kumilos ang isang pangkat na manggagawa sa pagtatanggol n̄ matwid, upang ang iba namang pangkat ay kumilos, umabuloy at dumamay at kumatig sa madlang gawain n̄ m̄a yaon, at kadalasan pa, lubha na kung nagaapóy na halos ang labanan n̄ Puhunan at Paggawa, sampu na n̄ lahat n̄ m̄a manggagawang may iba't ibang uri at kalagayan ay sumunód naman sa m̄a ginawa n̄ m̄a dinadamayan; samantalang ang pagtutulunġan at pagaabuluyan n̄ m̄a manggagawa roon ay ganáp na ganáp, dito naman sa atin ay hindi, kundi ang kadalasan pa'y hindi maabuluyan n̄ anomang ang m̄a nagsiáklás hanggang sa huli, sa pagtatanggol n̄ matwid at karapatan.

Páhiná 33

At ... tayo'y magpatuloy....

Nang umaga n̄gang yaon, samantalang ang karamihan n̄ m̄a nagsiáklás, ay nanġawiwili sa paguusap sa "Cuartel General" nila, isang tao naman ang pumasok sa maluwang na pinto n̄ Pagawaan.

Pagkapasok ay ang tanggapan n̄ Tagapamahala ang tinunġo.

Sa loob n̄ nasabing tanggapan at sa haráp n̄ isang *lamesang marmol* ay nanġakaupo ang tatlo katao at kaukausap n̄ nasabi nang Tagapamahala.

Páhiná 34

Ang tatlong yaon ay siyang m̄a may-ari n̄ pagawaan.

—Magtuloy ka, Pablo, magtuloy ka—ang anyaya n̄ Tagapamahala sa taong pumasok, nang makita itong nakatayo sa may pintuan.

At si Pablo (tawagin na natin n̄ ganitó yamang siyang itinawag sa kanya) ay nagtuloy at sa isang silya ay umupo.

—Ipinatatawag daw po ninyo akó—ang simulang wika ni Pablo nang maupo na.

—Oo;—anang Tagapamahala—ipinatawag kita, sapagka't may isang bagay na mahalaga akong sasabihin sa iyó.

—¿Ano po yaon?—ang may malaking pananabik na tugón n̄ kinakausap.

—Isang mahalagang bagay na kapapalooban n̄ iyong ikagiginhawa, at hindi lamang ikaw, kundi sampu pa n̄ iyong "familia," kung aáyon ka sa aking sasabihin.

—Sabihin mo na po.

Páhiná 35

—Nalalaman mo na marahil, na mula pa kahapon, ang m̄a "orgullosa" kong manggagawa ay nagsipagaklas. Ayaw na tanggapin ang pagbababa n̄ kaunti sa kaupahan sa bawa't "vitola." Sila'y nagsiáklás at ang akala marahil n̄ m̄a *walang utang na loob* na iyan ay susuko kaming m̄a mamumuhunan. Susubukan namin kung hanggang saan aabot ang kanilang pagmamatigás; magpatuloy sila sa kanilang aklasan at tingnan ko lamang kung di sila mamatay sa gutom. Dahil sa bagay na iyan ay ipinatawag kita, at ang ibig ko, sampu rin naman nila, na pawang m̄a mamumuhunan sa pagawaang ito—at sabay na itinuro ang m̄a kaharap—ay gumawa ka rito, at tuloy humanap ka n̄ ibang magiging kasama.

—Ako po'y ...

—Nalalaman ko—ang putol agad n̄ Namamahala—na ikaw ay may pinapasukan; datapwa't nalalaman ko rin, na ang iyong kinikita roon ay hindi makasasapát sa iyo at sa iyong asawa't m̄a anák. Dito, kung papayag kang gumawa, at manġanġako pang hahanap n̄ ibang magsisigawa rin ay bíbigyan kita n̄ katanġiang makagawa n̄ hanggang ibig mo; alalaong baga'y hindi ka *tatasahan* sa m̄a "material" na gagamitin, at sa gayo'y kikita ka n̄ higit sa lahat, higit sa dating kaupahang ibinibigay dito at higit pa rin sa kinikita mo sa kasalukuyang ginagawán mo. ¿Anó, nanayag ka ba?

Páhiná 36

Si Pablo ay hindi magkantututo n̄ isa-sagot; napipigilan siyang umayon, hindi sapagka't ang "conciencia" niya ang tumututol, kundi sa takot sa m̄a nagsiáklás.

Hindi naman niya matanggihan ang gayong pagaalók, sapagka't naiisip niya na yaon ay isang magandang pagkakataon na dapat niyang samantalahin upang ikita n̄ malaki.

Uulik-ulik ang kanyang isip at walang malamang isagót; kaya't nang mamalas n̄ m̄a kaharap ang gayon niyang pagaatubili ay nagkindatan muna at pagkatapos na sumunḡaw sa kanilang m̄a labi ang isang n̄iti ay winika n̄ Tagapamahala.

Páhiná 37

—Anó ang iyong sagót?

At si Pablo, sa tanóng na itó ay parang nabuhayan n̄ loob; kaya't ang tugón:

—Ako po'y pumapayag; n̄uni't nag-aalaala po ako na baka ...

—Huwag kang matakot ... Ikaw ay hindi maaano ... Tatangkilikin ka n̄ Pagawaan sa pamamagitan n̄ m̄a batás ... Upang matangkilik ka at gayon din ang ibang kasamahan mong dadalhin dito ay magpapadala kami rito n̄ ilang pulis na tatanod.

—Kung gayon po'y ...

—Asahan mo—ang hadlang n̄ kausap. Huwag kang matakot; gawin mo ang lahat nang magagawa upang sa loob n̄ linggong ito ay makapagpasimula na kayo.

—Ang naiisip ko po ay si Gervasio ang unang hikayatin, yayamang siya po ang nanḡunḡulo sa kilusán; at inaasahan ko po, na kung ito ang makukuha natin ay lalong madadali ang pagsunod n̄ iba.

—Ikaw ang masusunod; at lalong mabuti, kung mahimok mo siya ... Ipanḡako mo rin ang m̄a bagay na ipinanḡako namin sa iyo.

Páhiná 38

—Ako na po ang bahala—at sabay na nagtindig sa kinaupán at pagkatapos ay ang patuloy:—Ako po'y aalis na.

—Oó—ang tugon n̄ Tagapamahala, at pagkatapos na makadukot sa bulsá, ay ang patuloy:—Tanggapin mo ito, upang may magugol ka man lamang sa m̄a pagyayao't dito—at sa kamay ni Pablo ay iniyabót ang dalawang tiglimang pisong papel.

—Salamat po—ang nakatawang tugon n̄ pinagbigyan at sabay na isinabulsa ang sampung piso.—Ako po'y aalis na,—ang dugtong pa.

—¡Adyos!—ang tugon sa kanya n̄ kausap.

Isang malakás na halakhakan ang isinunod n̄ m̄a naiwan nang makalabas sa pinto si Pablo.

—¡Nakabili na tayo! ¡nakabili na tayo...!—ang sunodsunod na wika pa n̄ m̄a mamumuhunan na lalong pinakalakás ang pagtawa.

Páhiná 39

Samantala naman, si Pablo, ang bagong Hudás, ang walang puso at kaluluwang manggagawa, ay nagpatuloy sa kanyang paglakad, at binabalangkas sa mahina niyang pag-iisip ang kung ano at paano ang mabuting paraang dapat niyang gawin upang si Gervasio ay mahimok, at sa pamamamagitan naman nitó, ay makaipon n̄ m̄a taong dapat na ipasok sa Pagawaang inaklasan.

M̄a manggagawang gaya ni Pablo ay marami pa at di hamak na malilipol sa Pilipinas.

Páhiná 40

IV

Páhiná 41

TATLONG araw ang lumipas buhat sa huling m̄a pangyayari.

Ang aklasan ay patuloy, at ang pagawaan ay hindi pa rin pinapasukan n̄ sino mang manggagawang tabakero.

Ang matalinong pagsisikap n̄ Kawanihan n̄ Paggawa sa ipagkakasundo n̄ dalawang pangkat na naglalaban ay walang napala; nabigo ang lahat n̄ pag-asa n̄ Tagapamahala n̄ "Bureau del Trabajo" sa ikahuhusay n̄ sigalot sanhi sa pagmamamatigas n̄ m̄a mamumuhunan sa Pagawaang pinagaklasan.

Makaitlong nagpabalikbalik sa Pagawaan ang Tagapamahala sa Kawanihang nasabi, subali't yaon at yaon din ang sagót n̄ m̄a mamumuhunan. Hindi na nila mababago ang ipinasyá ... Ganito ang laging panagót.

Noon, ay umaga rin, at ang Lupon n̄ m̄a manggagawa ay nakipagkitang muli sa Tagapamahala n̄ Kawanihan n̄ Paggawa, upang alamin dito ang tayo n̄ salitaan; datapwa't walang natamong tugon dito kundi ang salitaang nabibitin ay patuloy sa dating lagay. Hindi nagbabago at lalong nagpapakatigás ang m̄a kalaban.

Páhiná 42

Tiyaga at pagtitiis, ang tanḡing inihahatol n̄ Kawanihan sa m̄a nagsiaklas, yayamang liban dito ay wala nang magagawang iba.

—Inaasahan ko—ang patuloy pa n̄a n̄ nasabing Tagapamahala—na sa huli ay mahuhusay din ang lahat nang sigalot sa ikasisiyang loob n̄ dalawang panig. Sapagka't alamin ninyong kung malaki man ang nawawala sa inyo ay lalo namang malaki ang napipinsala at nawawala sa m̄a mamumuhunan; kaya't ito ay hindi rin naman makikipagtagalan sa paglalaban. At huwag lamang na sawíng palad na pasukan n̄ m̄a kamanggagawa ninyo ang pagawaang iyan ay inaasahan ko

at maaasahan din naman ninyo na kayo'y magtatagumpáy, kung di man sa lahat n̄ inyong m̄ga kahilingan ay sa marami niyang m̄ga bahagi.

Páhiná 43

At ang Lupong manggagawa ay bumalik noón din sa pinagtitipunan n̄ m̄ga nagsiáklás.

Sinabi sa m̄ga kasama nila ang pinangyarihan n̄ kanilang huling lakad na yaon, at gayon din, isinakabahiran n̄ madla ang tayo n̄ kanilang salitaan at gayon ang hatol naman n̄ Tagapamahala ng Kawanihan.

Malalalim na buntonghinin̄gang makadurog puso ang sa dibdib n̄ m̄ga kaawaawang manggagawang yaon ay pumulas; m̄ga buntonghinin̄gang nagpapakilala n̄ tinitiiis nilang hirap sa ilang araw pa lamang na itinatagal n̄ aklasan.

¡Gaano pa kaya, kung ang aklasan ay magtagal n̄ isang buwan man lamang!

At si Mauro, sa haráp n̄ gayong namamalas ay lihim na nagtitiis.

—¡Umasa tayo at maghintay!—ang ipinanglulunas na lamang niyang hatol sa lahat.

—Oó; umasa tayo at maghintay ...—ang ikinasisiyang tugón naman n̄ marami.

Páhiná 44

Subali't ... ¡bigong pagasa! at ¡sayang na paghihintay!

Sapagka't sa kinahapunan noón, si Pablo ay boong tápang na pumasok sa maluwang na pinto n̄ Pagawaan, na kasama n̄ may labing isá pa, buhat sa ibang ginagawan.

¡Labing-isang manggagawa sila na nahikayat n̄ makamandag na dila ni Pablo!

¡Labing-isang bibig na may kinakain na ang umagaw pa sa dapat kanin n̄ ibá!

¡Oh! Ang m̄ga gahamang ito ay siyang dapat managót sa napakaraming aklaang natalo sa Pilipinas, at sa libolibong bibig na walang makain n̄ m̄ga asawa't anák n̄ nagsisiáklás.

¡Lubha n̄gang kanaisnais na ang m̄ga ito'y mawala at malipol agad!

Simula n̄ga sa hapong yaon, ang Pagawaan ay untiunti nang nagkakaroon n̄ buhay, at wala pang isang linggo, ang datihang linggal at manakánakang pukpukan at tawanan ay naririnig.

At samantala'y ...

Páhiná 45

¡Ang m̄ga kahabaghabag na nagsiáklás ay lalong nagsisipagtiis!

Sa m̄ga mukha nila ay nababakás ang isang malaking poót, nabábadha sa pawisang noó n̄ bawa't isá, ang pagkasuklam sa m̄ga gahaman at taksil na yaon na siyang sumira sa magiting na kilusan nilang m̄ga nagsiáklás.

Di miminsan, at sa init n̄ nagpupuyos nilang loob, ay balakin n̄ ilan ang maghiganti; parusahan ang isa ó ilan man sa m̄ga taksil na yaón.

Datapwa't ang lahat nang itó, ang lahat nang balak at naiisip gawin, ay napipigilan, sanhi sa m̄ga pan̄gun̄gusap at hatol na ibinibigay ni Mauro.

Sa pamamagitan n̄ maaayos at maliliwanag na pagmamatwid ay nakukuhang payapain ni Mauro ang mapupusok na kalooban n̄ kanyang m̄ga kasama sa haráp n̄ namamalas na nalalapit na pagkabigo n̄ aklasan.

—Huwag—anya—huwag. Huwag nating isipin n̄gayon ang pagpapadának n̄ kahi't iisang patak na dugo n̄ ating m̄ga kapatid din; hindi natin kailan̄gan, at kailan̄gan man natin ang gayon, ay hindi natin magagawa nang may kapakinaban̄gan tayong tatamuhin. ¡Para sa m̄ga manggagawang pilipino, ang araw na iyan ay hindi pa dumarating; hindi pa n̄ga, at lubhang napakalayo pa! Kung magkaminsan n̄ga ay kinakailan̄gan din ang pagpapadának n̄ dugo upang maipakilala sa m̄ga taksil, ang kasamaang ibinubun̄ga n̄ kanilang m̄ga gawain at ang kahiduwaang pumapatay sa magagandang simulain, sa pamamagitan n̄ kanilang m̄ga inaasal; datapwa't ang gayon ay ginagawa at nagagawa lamang sang-ayon sa m̄ga pagkakataon, at sang-ayon sa uri at hugis n̄ sosyalismong umiiral at nalalaman ó kinikilala at pinamamantun̄ganan n̄ m̄ga manggagawang gagamit n̄ gayong *sandata* ... Kayo na ang magsabi. ¿Ano ang kapakinaban̄gang mahihintay natin pagkatapos n̄ pagpapadának n̄ dugo? Wala, kundi maghari ang lakás n̄ m̄ga batás sa ibabaw n̄ sawing-palad na tumupad sa atas n̄ isang dakilang mithi ... at pagkatapos, ay maging dahil pa n̄ m̄ga pagpula sa gumawa; maging sadlakan n̄ paguyám at tagurian pa n̄ *mamamatay*, unang-una na noong m̄ga makikinabang sa huli sa mabuting bun̄ga n̄ gayong pagpatáy. Makikita rin natin, na ang magiting na ito, ay bukod sa di na kahahabagan man lamang sa kinasapitang palad ay aalimurahin pa; itatakwil at pawawalang kabuluhan sa haráp man n̄ marami. Kaya n̄ga m̄ga kapatid; ¡saka ná! ¡Saka ná, kung makilala n̄ m̄ga manggagawang pilipino ang tunay niyang karapatan!

Páhiná 46

Páhiná 47

Ang ganitong pan̄gan̄gatwiran ni Mauro ay siya lamang ikinapayapa at ikinalamig ng puso n̄ m̄ga kasama.

At ... ang lahat ay naghiwahiwalay ...

Páhiná 48

Páhiná 49

Ar ... ¿si Gervasio ay saan naroron? ¿Ano't sa mġa huling pangyayari ay di man lamang nakita gayong siya ang panġulo...?

Alamin natin.

Gaya nang nalalaman natin, si Pablo, nang makalabas sa pintuan nġ pagawaan, ay nagisip nġ mġa paraang gagamitin sa paghimok kay Gervasio, upang ito ay magbalik sa Pagawaan. Sa gabi rin nġ araw na yaong makausap siya nġ may Pagawaan ay nagsadya na siya sa bahay nġ hihikayatin, at taglay sa puso ang malaking pagasa sa tagumpay ay walang kimi ni pagaalinlanġan ipinabatid kay Gervasio ang kanyang layon, sa pamamagitan nġ mġa tiyakang panġunġusap at hindi maligoy na pagsasalaysay. Sinabi ang pagkakatapatag sa kanya nġ Tagapamahala nġ Pagawaan, at gayon din ang mġa panġakong ibinigay at nġ sampung pisong kaloob.

Páhiná 50

Si Gervasio, sa haráp nġ gayong salaysay at panghihikayat ni Pablo, ay natilihan muna at di agad nakasagót; pinagbulaybulay sa isip niya ang mġa pangyayari at dapat pang mangyari sakali't tanggapin ang amuki nġ kaibigang humihikayat.

Nang mamalas ni Pablo ang gayong di pagtugon nġ kanyang kausap ay nagpatuloy:

—Tingnan mo—anya—¿ano ang mapapala mo sakali't magpatuloy ka sa kalagayang taglay mo nġayon? ¿Inaasahan mo бага, na kayo'y magtatagumpay sa aklasan? Inaakala kong hindi, at nasabi ko na nġa sa iyo ang sinabi sa akin nġ Tagapamahala sa Pagawaan. Titikisin daw niya at susubukan kung hanggang saan aabot ang inyong lakás. At tanġi sa rito, ¿ano't *makikiloko* ka sa kanila? ¿Kung wala ka pa bang makain at sampu nġ iyong pamilya ay mayroong magbibigay sa iyo?

Páhiná 51

—Iyan din nġa ba ang sinasabi ko sa taong iyan—ang halos ay nangdididilat ang mata nġ asawa ni Gervasiong humalo sa salitaan—sa hirap naming ito ay hindi ko nġa malaman sa taong iyan kung ano't hahalohalo sa mġa kaululan at "chismes;" tila бага kung napipisanan na siya at sampu nġ kanyang pamilya ay may tutulong man lamang at makaaalaalang siya'y lapitan. ¡Sús ... aywan ko nġa ba!—at sabay sa mġa huling panġunġusap na ito ay nangdudura pa man din.

Wala na; para sa mahinang puso ni Gervasio, ang ano mang panġanġatwiran ay di na maibuka sa bibig.

Marinig sa bibig nġ asawa niya ang isang pagsisi sa kanyang ginawa at ginagawa sa kapakinabanġan nġ marami, bakit ay naisurot pa nito na kung ano at kung bakit hahalohalo sa mġa "chismes," ay doon na pinanglupaypay na lalo ang kanyang marupok na puso sa haráp nġ mġa nakahahalinang amuki ni Pablo.

Kaya't pagkalipas nġ ilang sandali ay napilitang magsalita.

—¿Paano ang iba kong kasamahan?

Páhiná 52

—¿Ang iba mong kasamahan?—ang wari'y sagot na tanong din ni Pablo.—¿Bakit mo sila *iintindihin*? ¡Di bayaan mo sila! Ang bawa't isa ay dapat humanap nġ kanyang sariling kagalinġan; kanikanyang hanap at pagsisikap ...

—¿At ang aming sumpaang? ¿At ang aming ...?

—Walin mong kabuluhan—ang saló agad ni Pablo.

—Aywan ko sa taong itó—ang sabad na naman nġ babai—tila ibig mag Kristong papako sa krus sa kagalinġan nġ marami at ibig yatang matawag na manunubos.

—Siya nġa naman—ang sambot pa ni Pablo—isipisipin mong mabuti. Ang iniaamuki ko sa iyo ay kagalinġan mong sarili at nġ iyong pamilya. ¡Siya na iyang makámakabayan!

At si Gervasio ay pilit na sumuko; sa haráp nġ dalawang tuksó ay wala na siyang magagawa. At saka naaalaala nġa rin niya ang gipit nilang kalagayan sa pamumuhay, sa gitna nġ malawak na dagat nġ buhay at sa gitna nġ naglalakihang daluyong nġ kasaliwaang palad.

Páhiná 53

At siya, si Gervasio, ay walang tápang na makahaharap sa malalaking pagbabaka maging ang pagbabakang ito ay magbuġa sa huli nġ tagumpay nġ isang dakilang simulain at kalasapan nġ di gaanong kagalinġan nġ marami.

Maligtas lamang ang sarili ay mamatay na ang lahat. Ito, ang simulaing naghari at pinapaghari ni Gervasio sa kanyang puso; kaya't sa wakás ay sinabi nġ boong siglá.

—Ako ay umaáyon.

At ang panġulong Gervasio, mula sa mġa sandaling yaon na bigkasin niya ang pag-ayon, ay isa na sa maraming taksil na naglipana sa Pilipinas.

—Kung gayon,—ang may malaking kagalakang sabi ni Pablo—búkas nġ hápon ay sasama ka na sa akin. Tayo ay gagawa nang kasama nġ ilan pang manggagawa na kinuha ko sa ibang pagawaan.

—Huwag; huwag muna. Kailanġan nating hikayatin si Mauro.

Páhiná 54

—Siya n̄ga; lalong mabuti kung pati na siya ay makasama natin.

—Inaasahan ko rin, na gayon ang mangyayari. Siya nama'y dukha ring kamukha ko ... wala rin siyang itatagal sa malaong aklasan.

—Kung gayon, bukas na n̄g hapon tayo pumaroon, at sa hapon ko na rin dadalhin sa Pagawaan ang m̄ga magsisigawa, at pagkapanggaling ko roon ay saka na tayo magkita. Sa gabi na tayo pumaroón.

—Lalong mabuti n̄ga—ang tugon ni Gervasio—kita'y hihintayin.

—Oó, darating akong walang sala.

At noon din si Pablo ay nagpaalam.

Nariyan ang dahil, kung kaya't si Gervasio, sa poók na pinagtitipunan n̄g m̄ga nagsiakilás ay di man lamang nakita.

VI

Páhiná 55

Sa haráp n̄g kanyang susulatán, si Mauro ay payapang nakaupo kinagabihan din n̄g araw ring yaong ipinaghiwahiwalay nilang magkakasama.

Nakapatong sa ibabaw n̄g *lamesa* ang dalawang bisig at sa m̄ga palad ay nakakatang naman ang dalawang pisin̄gi.

Malungkot ang kanyang anyo; at sa pagmumukha ay nababakás ang isang napakalaking damdaming kinakabaka n̄g puso, damdaming nakapagpapapulás sa dibdib n̄g malalalim na buntonghinin̄ga.

Sadyang nang m̄ga sandaling yaon, ay may isang malaking suliraning pinagaaralan ...

Kinukuro at dinuduklay sa isip ang sanhi at kung bakit may m̄ga manggagawang sa kilusang tun̄go sa pagtatanggol n̄g karapatan na pinagsisikapang itaguyod n̄g iba nilang kamanggagawa ay nagkakatápang na siyang sumira sa kilusán sa pamamagitan n̄g pagtataksil.

Páhiná 56

Hindi niya lubos maisip ang sanhi n̄g kung bakit samantalang ang ilang magigiting na kawal n̄g pawis ay nagpapakasákit sa pagtataguyod n̄g aping karapatan n̄g m̄ga manggagawa upang pagkatapos ay kilalanin n̄g m̄ga mapaniil na puhunan, ay marami rin naman sa m̄ga manggagawa ang walang sinasamantala kundi ang gayong m̄ga kilusan upang makasunod sa masamang nasa at kinamihasnan n̄g puso na pagpapasasa sa m̄ga tungkulin at gawain n̄g m̄ga nagsisiakilás, sa kapakinaban̄gan at kagalin̄gan nilang sarili.

Lumuluha ang kanyang puso. At nagdaramdam sampu n̄g kanyang kaluluwa, sa m̄ga katiwalianang namamalas.

Hindi miminsan, at sa gayon niyang pagbubulaybulay, ay ikapit ang malaki at lalong mabibigat na pagsisi, doón sa m̄ga unang humawak n̄g kapalaran n̄g m̄ga manggagawang pilipino at sa ilang humahawak pa rin at nagsisipagtataguyod kunwa sa mga anák-pawis, bago'y ang kadalasang mangyari ay sila na rin ang unaunang nagbibili at kumakalakal sa m̄ga itó sa maraming kilusang nangyari.

Páhiná 57

At lalong malaki at napakalaking sala ang ibinibigay niya sa haráp n̄g m̄ga napapariwarang kilusan n̄g m̄ga anák-pawis, sa m̄ga nagbabansag na tagapagtanggol n̄g malalayang karapatan n̄g m̄ga manggagawa at sa m̄ga nagkukunwaring umaákay sa m̄ga ito, sa landas n̄g pagkakaisá, sapagka't maliwanag na nakikita at nadadamá sa m̄ga pangyayari, na, marami pa ang panahong ginugugol nila sa pagpapalaganap n̄g isang lihim na pagiimbót sa isang tungkuling inadhika, kay sa panahong dapat gugulin sa pagiisip at paghanap n̄g wastong paraan, upang ang marami at malalaking suliraning manggagawa sa Pilipinas ay malunasan.

Anopa't sa ganang kanya, sa ganang kay Maurong nagdaramdam sa namamalas na kaapihan n̄g madlang kilusang manggagawa, ang m̄ga ito ay malimit lamang na gawing hagdanan n̄g ilang mapagimbot at nagkukunwaring tagaakay nila at upang makaakyat sa tugatog n̄g dan̄gal at katungkulan, dan̄gal at katungkulang gagamitin lamang sa sariling kapakanan at kagalin̄gan.

Páhiná 58

Sa gayong malungkot na pagmumunimuni ni Mauro, ang asawa niyang si Serafina Halili, babaing puspos hinhin, maran̄gal at matalino, na di lamang karapatdapat na iná n̄g tatlo nilang maliliit na anák, kundi isá rin namang katulong at katuwang niya sa malaking pagbabaka sa buhay, na mula pa nang m̄ga unang sandali'y nagmamalasmalas na sa anyo at kilos n̄g asawa, ay di na nakabatang di lumapit at magusisa:

—¿Bakit ka nalulungkot?—¿Ano ang nangyayari sa inyó? ¿May malubhang bagay bagang sinasapit ang inyong kilusan?—ang sunodsunod na tanong ni Serafina.

—Serafina ... Serafina ...—ang naitugon ni Mauro na hinawakan ang kamay n̄g asawa—
¡Sawing palad...! ¡Sawingsawi ang kapalarang sinasapit n̄g m̄ga manggagawa!

Páhiná 59

—¿Bakit? ¿Hindi ba't ang kilusan ninyo ay nagkakaisá?

—¡Nagkakaisa! Oó; datapwa't ang m̃ga taksil, ang m̃ga Hudás, ay siyang nagwasak at magwawasak pa ñg nalalabing pagkakaisa ñg m̃ga nagsiaklas sa pamamagitan ñg ...—at si Mauro, sa laki mandin ñg pagdaramdam na sa puso niya'y tumitiim, ay napasuntok sa ibabaw ñg kanyang sulatán at tuloy na napayukayok.

Si Serafina, babaing kailan ma'y di pinagmamaliwan ñg pagmamahal sa kanyang asawa, at babaing nakakikilala at nakababatid ñg tungkulin niya, sa m̃ga sandaling yaón ay biglang napayakap kay Mauro at ito'y pinagbiyayaan ñg matatamis na halik.

—Mauro: husayin ang iyong loob; pumayapa ka, at mangyaring sabihin sa akin ang sanhi ñg iyong malaking pagdaramdam ... Titingnan ko, kung ano ang magagawa ko ... At kung, sakali mang ako sa aking pagkababai ay walang magagawang anomang tulong upang sa kasawian ñg m̃ga kamanggagawa mo'y makabawasbawas, ay matulunġan man lamang kita sa paghahanap ñg lunas.

Páhiná 60

—¡Salamat, Serafina, salamat: at nalalaman mo na naman marahil, na ako'y walang lihim para sa iyo, kaya't makinig ka at aking isasalaysay ang lahat. Umupo ka.

Si Serafina ay umupo.

At si Mauro ay nagsimula.

—Kaninang hapon, samantalang ang lahat at bawa't isa sa m̃ga manggagawang nagsiaklás ay nagkakapulóng at pinaguusapan namin ang m̃ga pangyayaring hinaharáp, at samantalang inaasahan namin ang tagumpay na di malalaon ñg m̃ga adhika namin, ay naririto, at sa pagawaan, ay nagsipasok ang ilán, sa ilalim ñg panġunġulo naman ni Pablo, isang manggagawang may kinalalagyang pagawaan, na nahikayat mandin ñg Tagapamahala ñg pagawaán, at ito naman ang siyang humikayat sa iba. Sa ganitong pangyayari, kaming nagsiaklás ay wala nang nalalabing pag-asa munti man sa pagtatagumpay; sapagka't nakikinikinita ko, na sa likod ñg taksil na si Pablo at sa likod pa ñg ilan pang nahikayat niya, ay susunod naman ang ilan pa; at sa wakas ... sa wakas ñga, ay marahil ang lahat na ¡Sukatín mo, Serafina, kung sa lahat nang itó ay may puso akong itatagal!

Páhiná 61

—Huminahon ka, Mauro, at ikaw, sa m̃ga nangyayaring iyan, munti man ay walang sala; hindi ka masisisi ñg sinoman, pagka't ikaw sa iyong sarili ay walang magagawa.

—Kung sa bagay, Serafina; datapwa't di ko lubos na dinaramdam ang magiging palad ñg aklasan namin ñgayon kung matalo man, kundi ang magiging palad ñg m̃ga darating na kilusán.

—Iya'y katotohanan; subali't taglayin ñg m̃ga may sala ang parusa, subali't ikaw ay hindi; sapagka't napariwara man ang iyong magagandang layon at adhika ay paano't paano ma'y dadalhin mo sa harap ñg iyong sariling budhi ang kasiyahang loob, sa, pagkatupad mo sa inaakala mong tungkulin; at sa isang dako, ako namang asawa mo, ay lalapas ñg lalong malaking ligaya sanhi sa ang panġalang taglay ko na ipinagkaloob mo sa akin, ay malinis at hindi nalalahiran ñg bahagya mang pagtataksil; at ang m̃ga batang anák natin ay maiiwanan mo naman ñg isang karanġalang di matutumbasan ñg pilak ni ñg anomang kayamanan. Magbalik na silang lahat sa pagawaan ñg di natatamo ang tagumpay kundi ang kahiyahiyang pagkatalo; datapwa't, ikaw na asawa ko, ay hindi ko inaasahang gagawa ñg gayon, alangalang man lamang sa malinis na karanġalan na dapat mong ipamana sa ating m̃ga anák. Dumating na ang hirap; dumagsa na sa atin ang lahat ñg sákit at paghihikahós sa buhay kung wala ka mang pagkakitaan ay nakanġiti kong tatanggapin at ituturong tanggapin maluwag sa puso ñg ating m̃ga anák. Sa gayon ay maipakikilala natin sa harap ñg kahit sino, na kung sakali mang may m̃ga manggagawang pilipino na walang hinaharap ni sinisikap kundi ang kagalinġan at kapakanang sarili, ay mayroon din namang hindi, at isinasailalim ang m̃ga kagalinġang sarili sa kagalinġan na marami; kaya, Mauro, paghusayin ang iyong loob ...

Páhiná 62

—Salamat, Serafina ... at tantuin mo, na sa harap ñg m̃ga kasawiang laging inaabot ñg maraming aklasan at ñg ano mang kilusang manggagawa, ang m̃ga hatol mo at pasyang binitiwán ay siya kong gagawing kalasag ...

Isang tinig ang mula sa lupa ay siyang pumutol sa gayong mahalagang paguusap ñg mag-asawa.

Dinunġaw ni Serafina, at nang makita at makilalang si Gervasio at si Pablo ang tumawag ay agad na sinabi kay Mauro.

Natigilan si Mauro at hindi agad nakakibo. Inisip niyang huwag tanggapin ang pagdalaw ñg dalawa, pagka't mandi'y nasusuklam siyang makiharáp sa kasama ni Gervasio ...

Páhiná 64

Datapwa't madali siyang nagbago ñg akala. Nararapat niyang tanggapin ang pagdalaw ñg dalawa, upang huwag siyang mapintasan sa pakikipagkapwa, at upang mabatid tuloy ang sadya, at malaman kung ano't kung bakít si Gervasio ay kasama ni Pablo.

Sa pamamagitan ni Serafina, ang dalawa'y ipinatuloy.

At nagsipanhik.

Páhiná 65

VII

SA haráp din nǎ sulatan ni Mauro, pagkatapos nǎ mǎa kailanǎang batian ay nagkaibayo sila nǎ upo.

Si Serafina, pagsunod sa isang anyaya ni Mauro, ay naupo rin sa piling nito.

—¿Anó, kumusta, mǎa kasama...?—ang unang bati ni Mauro na nakanǎiti—¿Anó ang inyong layon...?

Nagkatinǎinan muna ang dalawang panauhin at pagkatapos ay ibinaling ang mǎa matá kay Serafina.

Ang gayon ay di nalinǎid sa kaalaman ni Mauro, at nahulaan mandin ang pagaatubili nǎ dalawa, kaya't muling sinabi:

—Sabihin ninyo, mǎa kasama, ang sanhi nǎ inyong ipinarito; huwag kayong magalinlanǎan at sa haráp nǎ aking asawa ay makapagsasalitaan tayo; huwag kayong magalaala ... siya nama'y mapagkakatiwalaan ...

Páhiná 66

—¡Oh, hindi naman sa gayon!—ang sambót agad ni Gervasio.

—Kung gayon ay sabihin na ninyo.

At si Pablo ang nagpasimula.

—Kami ay naparito, kaibigang Mauro, upang kausapin ka sa isang mahalagang bagay.

—Siya nǎa:—ang ayon ni Gervasio.

—Ipatuloy ninyo—ani Mauro naman.

—Ang sanhi,—ani Pablo—ay upang amukiin kang sumama na sa amin sa pagpasok.

—¿Saan?—ang nabiglang tanong ni Mauro na kumabakaba ang dibdib.

—Sa ating Pagawaan—ang tugon ni Gervasio.

—¿Sa Pagawaan natin?

—Oó,—ani Pablo naman.

Isang matunog mang "bomba" ang lumagpak sa harapan ni Mauro ay di pa marahil ikagugulat nito na gaya nang marinig ang katatapos na sabi nǎ dalawa.

Napatindig sa kinauupán; at noo'y ibig na sanang daluhunǎin ang dalawang panauhin upang maipakilala sa kanila ang bigát nǎ sinabi; subali't nakapagpigil din sanhi sa pagaalaala sa mǎa pangyayaring di pamumunǎahan nǎ anomang buti at sa pagaalaala rin naman na siya'y nasa kanyang sariling tahanan, at di nararapat na gumawa nǎ anomang malalabag sa magandang kaugalian; kaya't namayapa pa rin at ang wikang kasabay nǎ pagupong muli.

Páhiná 67

—Mga kasama: ¿sa inyo bagang sinabi at iniaamuki sa akin ay nalalaman ninyong may isang mahalagang bagay na napapagitna?

—Oó, nalaláman namin—ani Pablo.

—¿Alin?

—Ang aklasan.

—Kung gayo't nalaláman ninyo, ay ¿anong mǎa matwid ang mailalahad ninyo sa akin upang kayo'y ayunan ko?

—Ang sarili mo ring kagalinǎan—ang nakanǎiting tugón pa ni Pablo.

—Salamat, kasamang Pablo; pinasasalamatan ko nǎ marami ang iyong mabuting hanǎad; subali't ipahintulot mo, na sabihin kong hindi ko matatanggap kailan man ang anomang hanǎaring makapagpapabuti lamang sa aking sarili, nǎuni't sa kapanǎanyayaan naman nǎ marami.

Páhiná 68

—¿Bakit mo iisipin at aalalahanin ang kapakanan nǎ iba? Sukat mong alamin, kasamang Mauro, na ang inyong aklasan ay di magtatagumpay. Walang pangyayarihan kundi ang pagkabigo at pagkasayang lamang nǎ panahon; kaya't ¡bayaan mo na sila't harapin mo ang sarili mong kagalinǎan, yayamang isang pagkakataón dapat mong samantalahin ang panǎakong binitiwang nǎ may Pagawaan!

—Siya nǎa naman—ang paayon ni Gervasio.

—¿At ikaw ba, kasamang Gervasio, ay umáyon na?—ang tanong ni Mauro dito.

—Oó;—ang tugón may kasiglahan nǎ tinanong.—ako'y umayon na, sapagka't nakikita kong wala rin lamang pangyayarihan ang ating pagmamatigás; tayo, sa ating kahirapan, ay walang magagawa.

—Gervasio, Gervasio ...—ang ulitulit na tawag na may kahalang pagiring ni Mauro.—Hindi ko

Páhiná 69

akalain, na ikaw, ikaw na inaasahan pa naman n̄ marami mong m̄ga kapatid at kamanggagawa sa pagtatanggol, ang siya ngayong unaunang magpapawalang kabuluhan sa lakas n̄ pagiisá; ikaw na pinagkatiwalaan nila n̄ lahat nilang pagasa ay siya n̄gayong maglalagpak sa karanġalang malinis na dapat sanang dalhin at tamuhin nating lahat sa aklasang ito. Hindi ko hinihintay, oó; hinding hindi n̄ga, na sa iyo'y mamugad ang isang pusong may tiwali at di wastong paniniwala. ¡Sayang! Oó; hindi ko inaasahan, na ikaw pala ay may isang puso at damdaming marupok, upang huwag kong sabihing imbi.

—Mauro; hindi rin naman lubos na gaya n̄ paniniwala mo ...—ang nakanġiti pa ring tugon n̄ kinakausap.

—¿At ano ang maitatawag sa iyong inaasal?

—Pagliligtas sa isang bagay na di katatamuhan n̄ tagumpay—ang salo naman ni Pablo.

—M̄ga kasama; ipahintulot ninyo, na ako pa rin ay tumugon. Sa ganang akin, kailan man ay di ko magagawa ang magtaksil sa aking m̄ga pananalig. Pinanaligan kong ang kilusan namin ay nararapat kong katigan at ipagtanggol, kaya naririto ako't hangga n̄gayon ay nananalig pa rin, kung hindi man sa tagumpay ay sa kadakilaan n̄ layon at simulaing ipinakikipaglaban.

Páhiná 70

—Oó na n̄ga—ang putol pa ni Gervasio sa nagsasalita—datapwa't ang lahat nang iyan ay kailanġang inġatan kung nakikitang may tagumpay na inaasahan sa huli ...

—¿At paanong ibig ninyong makaasa sa tagumpay, kung may m̄ga taksil at walang kaluluwang nagbibili sa pamamagitan n̄ isang panġako n̄ lalong dakila at mahalagang kilusan? ¿Paanong ibig ninyo, na ang alin mang aklasan ay magwagí, kung ang m̄ga nanġunġulo at nagsisipanġasiwa sa kapalaran at buhay n̄ libolibong m̄ga kapatid ay siyang unang nagsisipagtaksil sa dakilang pagiisa n̄ m̄ga manggagawa? ¡Oh! hindi, makalilibong hindi.

Páhiná 71

—¡Mauro! ¡Mauro!—ang nagkapanabay n̄ dalawa.

—Ipatawad ninyo—ani Mauro—ang kaunting kabigatan n̄ aking sinabi; subali't ang puso ko ang siyang naguutos; kaya't ...

—Huwag kang magalaala n̄ anoman—ang tugon ni Pablo.—Kung sa bagay ay dapat na sana naming ipagdamdam ang iyong m̄ga binitiwang panġungusap; n̄uni't ipinagpapaumahan na namin, sa paniniwalang makukuha pa rin namin na ikaw ay maliwanagan, at sa huli ay makikilala mo ang kahalagahan n̄ aming layon.

—¡Salamat! Subali't, huwag na kayong magpagod—ang matigas ding tugon ni Mauro.

—Alalahanin mo, na ang sarili mong kapakanan ang siyang dapat unahin.

—Lalong hindi ko matatanggap ang sinabi ninyong iyan; sapagka't nananalig pa rin ako, na samantalang ang pagmamahal sa sariling kapakanan at kagalinġan n̄ m̄ga manggagawa sa Pilipinas ay di isinasailalim n̄ kapakanan at kagalinġan n̄ marami, ang kabusabusan ay di mawawala at ang liwayway n̄ katubusan ay di mamamanaġ ...

Páhiná 72

—¿At ikaw ba ang babago sa kapalakarang iyán?—ang nakatawang tugón agad ni Gervasio.

—Kung hindi man gayon ang mangyari ay maging pasimulang hakbang man lamang sa pagbabagong buhay n̄ m̄ga manggagawa sa Pilipinas.

—¡Ha, ha, ha, ha,...!—ang halakhakang nagkapanabay n̄ dalawa, at saka ang sabi ni Pablo:

—Alalahanin mong may asawa ka at m̄ga anák, na madadamay sa paghihikahos.

Ang sandaling yaon, para kay Serafinang nakikinig at malaon na ring ibig na sumagót sa paguusap n̄ tatlo; ang sandali n̄gang yaon ay inakala niyang isa nang pagkakataóng dapat samantalahin upang maipakilala sa dalawa ang kaniyang linoloob; kaya't pagkatapos na matingnan si Mauro ay boong siglang sinabi:

Páhiná 73

—M̄ga ginoo: Dumating ang sandali, na sa kapahintulutan ninyo at ni Mauro ay kinakailanġan kong magsalita, yayamang nabanggit na rin lamang ninyo sa inyong m̄ga panġangatwiran ang kanyang asawa't m̄ga anak. Dinaramdam ko nang labis, na sabihin sa inyo n̄gayon, na sa panġalan din n̄ inyong m̄ga nabanggit na asawa't anák ni Mauro, ay siya'y hindi maaaring magtaksil sa kanyang m̄ga pananalig. Makalilibong nanasain kong dumating ang hinuhulaan ninyong paghihikahós, huwag lamang ang sandaling siya'y matawag na taksil at mamamátay sa m̄ga dakilang kilusan n̄ m̄ga manggagawa. Hindi namin kinakailanġan ang anomang ginhawa, kung ang ginhawang iyan ay magiging kapalit n̄ karanġalang malinis na dapat ipamana sa aming m̄ga anák. Si Mauro ay hindi makagagawa n̄ gayon. Ang karanġalan muna, bago ang lahat, m̄ga ginoo. At ang lalaki ó amáng hindi marunong magtanggol sa karanġalang naapi, magpakailan ma'y busabos, alipin at apiapihan.

Páhiná 74

Ang m̄ga huling panġunġusap na ito ni Serafina ay parang m̄ga palasong tumímo sa puso n̄ dalawa; hindi nanġakakibo at mandin ay nanġatubigan sa pagkakaupo.

Hindi nila inaantabayanang marinig sa asawa ni Mauro ang gayong m̄ga panġunġusap; m̄ga pangungusap na labis n̄ sakláp at paít.

Sa pagkabanggit nila sa asawa't m̄ga anák ni Mauro ay inaasahan nilang sila'y matutulunġan n̄ babai sa paglalahad n̄ m̄ga katwirang sukat makapagpabago n̄ loob sa hinihikayat at kailan

ma'y hindi nila inakala, na si Serafina ay magkaroón ng tápang at sigla ng puso sa paghahayag ng mga damdaming pangbihira sa mga babaing pilipina.

—Kayo po ang bahala ...—ang naitugón na lamang ni Pablo, pagkatapos ng pagsasalita ng babai.

—Ginagawa po lamang namin ang lahat nang magagawa, upang kayo'y mailigtas sa paghihikahós—ang naisagót naman ni Gervasio.

—Salamat sa inyong nasa, mga kasama:—ang tugon ni Mauro.—Datapwa't narinig na ninyo ang mga katwirang pinanghahawakan ni Serafina; at mga pangangatwirang lubos kong sinasangayunan sapagka't nasasalig sa aking mga paniwala at sa mga simulang pinanghahawakan; kaya't ipatawad ninyong tapusin ko na ang paguusap na itó.

—Kami'y sadyang magpapaalam na naman—ang nagkapanabay na tugón ng dalawa sabay ng pagtitindigan.

Nagkamayan at parang walang anomang nangyari sa kanila, ay malugod ding inihandog ni Mauro at ni Serafina ang kanilang tulong sa bawa't bagay na makakaya.

Liban sa mga pusong walang anomang karanġalan, na gaya ng taglay na nga ng dalawang magkakasama, ay wala ni sinomang makalalasp sa mga pananalitang binitiwang ni Serafina sa pagtatanggol sa napapanġanib na karanġalan ni Mauro, na di tatablán ng isang malaking kahihiyán.

Pagkaalis na pagkaalis ng dalawa, si Serafina ay lumapit sa asawa; inaloalo ng matatamis na pangunġusap na sukat bagang makapagpatibay sa loob ni Mauro sa mga nangyayari, at sabay sa mga pagsasalita niya'y pinagbibiyayaan ng matutunog na halik, halik na ginaganti naman ng lalaki ng gayon ding tanda ng walang maliw na pagiibigan.

¡Mapalad na lalaki ang magkaasawa ng ganitong mga babai!

At mga babaing gaya ni Serafina, ay bihira nating makikita.

IIX

SUMAPIT ang kinabukasan.

Ang pagawaang pinagaklasán, nang umagang yaón ay pinapasukan na ng maraming manggagawa.

Ang lahat halos ng mga manggagawang ito ay pawang nanġahikayat ni Pablo sa ibang mga pagawaan.

At siya, si Pablo, na pinanġakuan ng mga mamumuhunan ng kung anoanong katanġian, ay lalong napamahal sa mga ito, dahil sa kanyang ginugol na sipag at tiyaga sa paghahanap ng mga tao; sipag na nakatulong nang malaki upang silang mga mamumuhunan ay magwagi sa ibabaw ng mga nagsiaklás.

At, ang mga pulés, na buhat pa sa unang araw ng aklasan ay tumatanod sa pagawaan, sa kahilingan ng mga may-ari, ay naroón pa rin at di nagsisialis.

Sa may dulaang Rizal, pook na pinagtutipunan, ay nanġaroon ang mga nagsiaklás.

Ang lahat ay nakatingin sa maluwang na pinto ng pagawaan, at pinagmamasdan ang mga lumalabas at pumapasok.

At ang ilan sa kanila ay boong ngitngit na sumasaksi sa gayong pagkapariwara ng aklasan, dahil sa pagtataksil ng mga kapatid din nila; subali't ang lalong marami ay waring nanġaiinggit na sa nagsisipasok.

Sa lipunang ito ng lalong marami ay pinaguusapan ang pagbabalik na sa pagawaan, yayamang wala na rin lamang magagawa, sa dahilang pinapasok na ng marami ang pinagaklasan nila, at dahil dito ay nagaalaalang baka kung sila'y magpapaumatumat ay hindi na tanggapin ng mga, mamumuhunan, at sila naman ay wala nang iba pang mapapasukan dahil sa ang karamihan ng mga pagawaan ng tabako ay inaabot ng malaking panghihina sa kalakal.

Nang mga unang sandali pa ay ibig na ng ilan ang pumasok; subali't walang makapanġahas na manġuna; ang kaunti pang karanġalang nalalabi sa bawa't isa sa kanila ay siyang pumipigil, lubha na't magunita nilang ang ilan sa mga kasama ay mahigpit na tumututol.

Itó ang sanhi ng di matuloytuloy nilang pagsasagawa ng mga binabalak na panunumbalik sa Pagawaan.

Subali't sadya manding masasawi ang aklasang yaon, sapagka't noón, ay nagsilabas sa Pagawaan sila Pablo at Gervasio, at sa pinagtutipunan ng marami ay nagsitunġo.

Pagdating ng dalawa ay niligid na ng marami, at kay Gervasio ay tinanong ang nararapat na gawin.

Ipinabatid n̄ tinanong, na siya'y umayon na sa pagbabalik sa pagawaan, sapagka't sa ganang kanya, ay wala na rin lamang mapapala ang pagmamatigás laban sa mamumuhunan; at kasabay na rin ang paghikayat sa marami upang magsipasok na.

Páhiná 80

Pagkatapos n̄ ilang sandaling pagpapaliwanagan, ang lipunang yaón na binubuo n̄ marami ay sumang-ayon na rin sa hikayat n̄ dalawa, bagama't ang lipunan n̄ ilan, na binubuo lamang yata n̄ anim ó walo katao, ay nagmamatigás at ayaw sumang-áyon.

Magsisialis na sana ang maraming yaón upang magsisama sa dalawa, nang dumating si Mauro at siyang ikinahinto muna.

Inantabayanan nilang makalapit.

—M̄ga kasama:—ang unang bati ni Mauro pagkalapit.—¿Saang inyong tun̄go?

—Sa Pagawaan—ang sagutan n̄ marami.

—¿Magbabalik kayo? ¿at bakit?—ang may malaking panggigilalas na tanong pa ni Mauro.

—Pagka't wala na rin lamang magagawa ang ating aklasan—anang ilan pa rin.

—Kung gayon, m̄ga kasama, ang aklasan ay tinatapos na ninyo?

Oó;—ang sigawan n̄ marami.

Páhiná 81

—M̄ga kapatid: ¡Kayo ang masusunod! Kung ibig na ninyong magbalik ay hindi ko kayo pinipigilan: hari kayo n̄ inyong loob. Subali't alalahanin lamang ninyo na kayo ay may malaking sagutin na dapat taglayin sa m̄ga darating na araw, sa harap n̄ bayan, sa harap n̄ Diyos at sa harap n̄ inyong sariling budhi. ¡Gawin n̄ sino man ang maibigan! Datapwa't, ¡bumagsák sa ulo n̄ m̄ga may sala ang sumpa!...

—¡Ulól! ¡Ulól!—ang sigaw n̄ isang tinig.

Si Mauro ay napalingon. Sa poók na pinagbuhatan n̄ gayong sigaw ay pinagalagala ang m̄ga matá niya.

Isang bagay ang kanyang namalas.

Si Gervasio at si Pablo ay ligíd n̄ ilang lalaki, at ang ilang itó ay nakilala niyang m̄ga kaibigan, at siyang m̄ga sumusunod sa madlang simulaing pinananaligan niya.

Hawak n̄ ilan, sa m̄ga bisig ang dalawa, at anyong nagkakainitan sa paguusap.

Si Mauro ay lumapit, at sa gitna ay tumayo.

Páhiná 82

—Ang m̄ga taong ito po ay siyang sumigaw sa inyó n̄ ulól—ang wika n̄ isang may hawak sa bisig ni Pablo, sabay n̄ pagbibitiw dito.

—¿Totoó n̄ga ba, kaibigang Pablo, na ikaw ang sumigaw?—ang nakan̄giti pa ring tanóng ni Mauro.

—Oó; ¿anó ang ibig mong gawin?—ang may pangdidilat pang tugón ni Pablo.

—Wala—ani Mauro pa rin n̄ boong kalamigan.—Subali't, ¿anó ang dahil at ako'y tinawag mong ulól?

—Sapagka't ibig namin—ang tugón naman ni Gervasio

—Ulól ka n̄ga at sampu n̄ iyong m̄ga kasama—ang sigaw pang muli ni Pablo.

Sukat itó, upang ang higing n̄ isang malakas na suntók na lumagpag sa mukha n̄ isang tao, ay marinig n̄ lahat.

Nagkagulo; at ang munting lipunang yaon ay nagpanuntukan. Subali't ilang sandali pa at ang panuntukang yaon ay naging panglahat.

Ang pangkat n̄ iilán, na kinabibilan̄gan ni Mauro, ay nagigitna sa pangkat n̄ karamihan na kinabibilan̄gan naman nina Pablo at Gervasio.

Páhiná 83

Sigawan at panakbuhan n̄ m̄ga babai at in̄gay n̄ m̄ga nagaaway ang siyang sa m̄ga pulés na bantay sa Pagawaan ay nakapagpadalo.

At ang lahat ay ibig na magpulasan; subali't hindi nagawa, sanhi sa pagbabala n̄ m̄ga tanod n̄ kapayapaan.

Nang magkahihiwalay ang dalawang pangkat, ay dalawa ang may sugat sa bisig at dalawa naman ang nakatimbuwang na naliligo sa sarili nilang dugo ang nakita n̄ lahat.

Si Mauro at isa pang kasama nitó ay siyang may m̄ga sugat sa bisig at ang dalawa namang nakatimbuwang ay dili iba't sila Gervasio at Pablo, na kapwa may sugat sa dibdib at sa mukha....

Sa gitna n̄ gayong paglalaman ay si Mauro ang siyang unang tumanggap n̄ isang saksak na sa dibdib sana niya umabot kundi natutuhang salagin n̄ bisig na kaliwa, kaya't ito ang nasaktan din naman n̄ malaki.

Páhiná 84

May sugat na si Mauro; subali't gayon man, ay hindi rin nasira ang loob; kaya't nang makita

niyang ang may patalim na kanang kamay ni Pablo'y babagsak na muli sa kanyang katawan ay maliksi at kasingliksi mandin n̄ lintik na sinagupa ang kamay na mamamátay at mahigpit na hinawakan.

Nagpanġagawan sila sa patalim, at sa kabutihang palad naman ni Mauro ay nakuha sa kamay ni Pablo ang kortapluma.

Ang dugong umaagos halos sa sugatang bisig niya ay siyang nakapagpadilim sa mġa paninġin ni Mauro; umakyat halos sa kanyang ulo ang dugo at siyang nakapagpasubo sa malamig niyang puso ... Kinakailanġan na niya ang magtanggol, upang mailigtas ang sariling buhay na sa mġa sandaling yao'y sumasapanġanib.

Kaya't pagkapasakamay niya n̄ patalim na hawak ni Pablo ay maliksi na rin sanang itatarak dito; subali't isa pa ring bisig na may patalim ang namalas niyang lalagpak sa katawan niya, kaya't itó na ang hinaráp; si Gervasio naman ang kanyang pinakipagtunggalian.

Páhiná 85

Sa pagsasagupaan nila, sa unang saksak na ibinigay in Gervasio, si Mauro ay nakailag; kaya't lumihis ang saksak na yaon. At pagkatapos, si Mauro naman ang gumanti.

Sa dibdib ni Gervasio, at sa dakong susong kanan, ay doon tumarak ang patalim ni Mauro.

At sabay sa pagbagsak n̄ duguang katawan ni Gervasio ay lumagpak din naman ang katawan ni Pablo sa isang saksak na ibinigay n̄ isang di nakilala.

At ang lahat ay naganap sa loob n̄ isang kisapmatá lamang.

At nang ang mġa pulés ay dumating, nakita pang hawak ni Mauro ang naagaw na kortapluma at puno n̄ dugo.

Pinabitiwan sa kanya n̄ pulés ang hawak at siya ang unaunang binantayan.

At sunod sa kanya ay ang lima pang kaayon ni Mauro, na ipinagturo n̄ mġa kasama at kapanalig nila Gervasio, nang ang mġa ito'y ligid na rin n̄ ibang pulés na gumibik.

Páhiná 86

Dalawang "ambulancia" ang dumating na maliksing tinawag n̄ isang *detective* at sa isang laan sa mġa may sugat ay doon isinakay ang mġa ito, at sa isá pa ay ang mġa malalakas naman ...

¡¡Kakilakilabot na bunġa n̄ di pagkakaunawaan n̄ mġa manggagawa sa kapwa manggagawa...!!

IX

Páhiná 87

TATLONG buwan ang lumipas buhat nang mġa huling pangyayari.

Sa tulong n̄ malaking pagsisikap n̄ mġa manggagamot, ang buhay nila Pablo at Gervasio ay nailigtas sa kamatayan.

At si Mauro at ang kasama naman nito sa pagamutan, pagkatapos n̄ may mahigit na isang linggong paggamot sa mġa sugat nila, ay mayroon nang dalawang buwan naman sa Bilibid, na naghihintay n̄ araw n̄ paglilitis.

Ang ilan sa mġa kasama pa nila ay pinakawalán na ring matagal, pagkatapos na makunan muna n̄ ilang; mġa tanóng na siyang ihaharap na, saksi sa araw n̄ paglilitis.

Ang ilan sa mġa kasama naman nila Gervasio at Pablo ay gayon din; ang mġa sagot nila at salaysay, ay siyang gagawing katibayan naman n̄ paguusig sa sakdal na nalalaban sa dalawa ni Mauro.

Páhiná 88

.....
.....
.....
.....

Ang araw n̄ paglilitis ay sumapit.

At ang maluwang na bulwagang yaon n̄ Hukumang Unang Dulugan ay napuno sa dami n̄ taong nanoód n̄ paglilitis.

Si Serafina, asawang kulang palad ni Mauro at sampu n̄ tatlong anák nila ay kasama sa Hukuman, upang makita man lamang at makausap ang asawang sa loob n̄ panahong ikinapiit muna sa Bilibid ay hindi man nangyaring kausapin.

Sa Hukuman nġa ay doon niya pinaroonan, nang malamang sa araw na yaon gagawin ang paglilitis sa kanyang asawa.

Sa pamamagitan n̄ mġa abuloy na tinanggap niya sa maraming kaibigan at kakilala nilang mag-asawa, at gayon n̄ buhat sa mġa kamaganakan nila, ay nangyaring si Serafina ay makakuha n̄ isang *abogado* upang magtanggol sa usapin ni Mauro sa harap n̄ Hukuman.

Páhiná 89

Sa harap n̄ kagalanggalang na Hukom ang lahat n̄ kailanġan ay ginawa at isinakatuparan n̄ Tagausig-sala, at gayon din n̄ Tagapagtanggol sa dakong nauukol sa kanyang tungkulin ...

Ang paglilitis ay natapos. Subali't ang Hukuman ay hindi nagpasya. Ipinagpaliban ang kanyang hatol, upang sa mataman niyang pagsusuri ay idaan ang lahat.

Ang madla ay nagsiuwi; at bago nagkahiwalay si Mauro at si Serafina, ay maraming pagod muna ang ginugol n̄ m̄a bantay; sapagka't si Serafina ay halos ayaw nang humiwalay sa kanyang asawa na noón ay isasakay uli sa "ambulanciang" naghihintay.

—¡Katitiís ka, asawa ko...!—ang habol pa ni Mauro kay Serafina nang sumasakáy na sa "ambulancia."

—¡Mauro! ¡Mauro!—ang sigaw naman n̄ kaawaawang babai.

—¡¡Tatay!! ¡¡Tatay!!—ang habol naman n̄ m̄a anák.

—¡Huwag kayong manġahapis!—ang sa wakas ay nasabi na lamang ni Mauro sa boong pagdaramdam.

At ang sasakyang ay matuling tumakbo.

At si Serafina at ang kanyang m̄a anák ay nagsiuwi na rin.

¡¡Kaawaawang magiiná!!

Páhiná 90

Samantalang tumatakbo ang m̄a pangyayari, ang m̄a manggagawang tabakero ay patuloy naman sa kanilang pagpasok sa arawaraw at sa halagang naging sanhi n̄ aklasan ay sumailalim.

At hindi lamang yaon. Kundi ang may pagawaan, sa pagsasamantala marahil sa gayong m̄a pagkakataon na walang magagawa ang alin mang kilos na gawin n̄ m̄a manggagawa nila, ay ipinagbawal pa sampu n̄ pagtatatag n̄ anomang kapisanan sa loob n̄ pagawaan. Ibinaba pang muli ang halagang mababa na, na kanilang itinanggap sa bawa't "vitola" at ang lahat nama'y walang kibong sumunod at yuko ang ulong tumalima sa gayong m̄a bagong utos at kapalakarang pinaiiral n̄ may pagawaan.

Páhiná 91

Silang lahat ay walang magawa. Sapilitang sumailalim sila sa lahat n̄ bagay na magalinġin n̄ puhunan ...

Ang pagsisisi, ang paghihimutók n̄ lahat at pagsusumpaang ay dumating.

At ang lahat sa katayuan nila n̄gayon, ay nagbibigay matwid kay Mauro sa m̄a pagmamatigas nito noón, at sa lahat n̄ m̄a ginawa niya sa pagtataguyod n̄ aklasan.

Subali't ang lahat ay huli na. Nagawa na nila ang malaking pagkukulang; naganáp na ang napakalaking pagkakasalang magagawa n̄ sinoman sa harap n̄ isang dakilang layon at adhika.

¡N̄gayon nila natutuhang panghinayanġan ang m̄a pagsusumikap ni Mauro...!

¡Oh...! Ang pagsisising Hudas ay sumapit na sa m̄a taksil at walang pusong m̄a manggagawang yaon!

¡Datapwa't wala na silang magagawa!

Páhiná 92

.....
.....
.....
.....

At ang araw n̄ paghatol ay dumating.

At ang minarapat n̄ Hukuman, pagkatapos na mapagaralan n̄ boóng pagiinġat ang m̄a pangyayari at naging sanhi n̄ sigalot na namagitan sa nasasakdal at ang pagkakasugat nitó sa dalawa, ay ipinasyang mabilanggo n̄ siyam na buwan at isang araw si Mauro at ang kanyang kasama ay tig-aanim na buwan naman.

—¡Siyam na buwan at isang araw!—ang napabululás na sabi ni Serafina, pagkarinig sa hatol, at sabay na nananġis.

—Huwag mong ikahapis ang pagkabilanggo ko, ni ang katagalan n̄ araw na ipaglulumagak ko sa bilangguan ...—ang wika ni Mauro sa kanyang asawa sa buháy na tinig—alalahanin mo, asawa ko, na isang dakilang simulain ang ipinagtatangol natin, at ang simulaing itó, sa malao't madali ay inaasahan kong magwawagi sa ibabaw n̄ lahat. Sa harap n̄ m̄a batás ay maaaring ako'y nagkasala; datapwa't sa harap n̄ aking bayan at sa harap n̄ aking budhi ay malinis ang aking pagkatao ...

Páhiná 93

—¡Mauro! ¡Mauro! ¡Ang m̄a anák mo!—ang pananġis ni Serefina.

—Sa iyong katalinuhan ay ipinagkakatiwala ko sila.

At noón din pagkatapos na mahagkan si Serafina at gayon din ang mġa anák niya ay si Mauro na rin ang nagyayang sumakay sa naghihintay na *ambulancia*...

At mula noón si Mauro ay naging isang bilanggo.

Siyam na buwan at isang araw ang hihintayin upang siya'y makalaya.

¡Oh, ang tadhana!

At si Serafina at ang tatlo niyang anák ay sumakay sa isang karumata at napahatid sa kanilang bahay; nġuni't samantalang tumatakbo ang sasakyan, ay boong paghihinagpis na sinasabi sa mġa anák ang mġa panġunġusap na itó:

Páhiná 94

—Mġa anák ko: siyam na buwan at isang araw tayong maghihintay upang ang inyong amá ay makalaya. Siyam na buwan at isang araw na pagtitiís at panġunġulila ang daranasin natin bago sumapit ang araw na muli niya tayong maisalilong sa malaya niyang pagkukupkop. Subali't, ang takdang panahong iyan ay maikli kung isusukat natin sa haba at tagal nang panahong ikinabilanggo sa piitan nġ pagkabusabos at kaalipnan nġ lalong dakilang karapatan nġ mġa manggagawang pilipino na kinabibilanġan nġ inyong amá, at karapatang siyang ninanasang ipagtanggol niya hanggang sa maaabot nġ kanyang kaya; nġuni't sadyang kapos palad pa ang mġa manggagawa ... sapagka't ang panahon nġ kanilang ganáp na pagkatubós ay malayo pang sumapit sa kanila. Kinakailanġan pang magkaroon nġ maraming magtitiís nġ hirap sa ikatutubos nġ lahat, at kailanġan pang magkaroon nġ maraming Kristong magpapakasákit sa katubusan nġ madla.

Páhiná 95

Sa mapupunġay na mġa matá ni Serafina ay dalawang masakláp na luha nġ pagdaramdam ang nagunahang sumunġaw.

Pinakayapós na mahigpit ang tatlo niyang anák at pagkatapos ay pinaghahagkan nġ boong giliw at boong pagmamahal.

WAKAS

MGA MALI SA PAGKALIMBAG

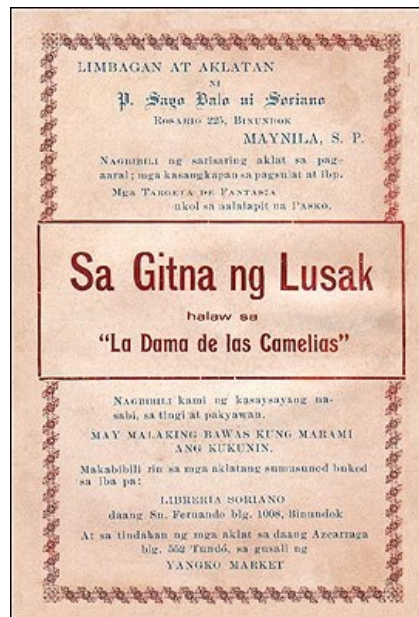
Páhiná 96

MUKHA:	TALATA:	NABABASA:	DAPAT BASAHIN:
XI	2	kahalán laga	kahaláhalagá
XI	5	nnoman	anoman
1	7	matanda't bata	matatanda't bata
14	2	Botika Morelos.	Botika Morelos
14	6	nġ dako nġ panulakan	dako nġ panulukan
24	2	nġ laha,.	nġ lahat.
24	3	tumaganap	lumaganap
24	12	nġ gayon	nġ gayong
24	13	tumayo at	tumayo
24	21-22	katahimikan.	katahimikan
25	9	upang kalamigang	upang ang kalamigang
30	22	manggawa	magagawa
31	3	nakabukás ang	nakabukás
32	12	uġ boong katawan	nġ boong katawan
49	11	nay Pagawaan	may Pagawaan
55	17	at kung kahit	at kung bakit
61	8-9	itaitagal	itatagal
63	12	gagagawing kalasag.	gagawing kalasag.
63	16	Dinunġaw si Seraflna	Dinunġaw ni Serafina
64	7	ipinatuloy	pinatuloy.
71	7	naguntos;	naguutos;
77	15	ikabaw	ibabaw
79	1	tabakero	tabako
80	24	¿Kun gayon,	¿Kung gayon,
81	12	sumpal!...	sumpa!...
81	16	aag	ang
94	1	sisanabi	sinasabi

Páhiná 98

Mga Aklát ng Sumulat Nito

"Bagong Magdalena".....	P 0.20 ang isá
"¡Sakim na Magulang!".....	0.40 "
"Lalaking Uliran" ó ¿Tulisan?....	0.40 "

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ISA PANG BAYANI ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. "Project Gutenberg" is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation ("the Foundation" or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase "Project Gutenberg" appears, or with which the phrase "Project Gutenberg" is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase "Project Gutenberg" associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than "Plain Vanilla ASCII" or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in

paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this

agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and

distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.